

Владімір Набоков — Смерть (переклад з російської)

Анатолій Крат

Переклав з російської Анатолій КРАТ

ВЛАДІМІР НАБОКОВ

СМЕРТЬ

Драма у двох діях

Дія відбувається в університетському місті Кембридж,
весною 1806 року

Д І Я П Е Р Ш А

Кімната. У фотелі, біля вогню, — ГОНВІЛ, магістр наук.

ГОНВІЛ.

...І владу цю над розумом чужим
з наукою своєю порівняю:
відрадно знати, що за суміш вийде,
коли у склі над полум'ям блакитним,
вагаючись зливаються дві солі,
туманну зафарбовуючи колбу.
Відрадно знати, що складна медуза,
у кулю кістки втиснута, породить
сни генія, безсмертні молитви,
і світ увесь...

Я бачу мозок цей,
що ніби сам чорнилом кольоровим
намалював, — і все ж бо є одна
там звивина... Давно я б'юсь над нею, —
Не вистежити... Тільки ось тепер,
тепер, — коли пізнає він раптово —
А! В двері стук... Таке важке кільце
б'є в мідний гриб надвірний: стук знайомий,
стук неспокійний...

Відчиняє.

Вбігає ЕДМОНД, молодий студент.

ЕДМОНД.

Гонвіле! Це правда?..

ГОНВІЛ.

Так... Нежива...

ЕДМОНД.

Та як же... Гонвіл!..

ГОНВІЛ.

Так...

Ми не чекали... Двадцять років серце
туди-сюди ганяло кров-живицю,
накачуючи в жили, на а потім
вбираючи... І от — спинилось...

ЕДМОНД.

Страшно

про це говориш... Друже... Пам'ятаєш?..
Якою ж юною була.

ГОНВІЛ.

Читала

цю книжку: упустила...

ЕДМОНД.

Так, життя —

шалений вершник. Смерть — обрив раптовий,
немислимий. Коли довідавсь я —
так, зразу — не повірив. Де ж, мій друже,
вона лежить! Дозволь...

ГОНВІЛ.

Забрали вже...

ЕДМОНД.

Як дивно... Гонвіл, ти не розумієш:
вона завжди вдягала темне... Стелла —
ім'я мигтюче в темній круговерті.
Забрали вже...
Усе це дивно — правда?

ГОНВІЛ.

Сідай, Едмонде. Радий, що чужою
ти перейнявся струною горя... Отже,
з дружиною моєю ти знайомий?

ЕДМОНД.

Мене дивує, Гонвіле, твій спокій!
Як тішити тебе? Ти — ніби мармур:
всепереможне білизни страждання...

ГОНВІЛ.

О так, — не тіш. Розмову поведем
про щось просте, земне. Вже цілий тиждень
з тобою ми не бачились. Як справи?
Над чим ти міркував?

ЕДМОНД.

Над смертю.

ГОНВІЛ.

Годі!

Про неї ми бесідували часто.
Нам треба жити. Злодій у в'язниці
напередодні страти павука
вивчає оком безтурботним. Образ
дослідника над світом.

ЕДМОНД.

Говорив ти,

що наша смерть...

ГОНВІЛ.

...можливо, здивування,
або — нічого. Я, між іншим, вірю
в останнє; тільки є одне: міцні

земні думки: їх потяг перебити
не легко нам...
ЕДМОНД.

Чи бачиш ти, — я мучусь...

Мені здається: впіймана душа —
Ридаюча стихія в лабіринті
Перетинок, кісток, і жил шумливих.
Боюся жити. Страшно відчувати
Під пальцями ці поштовхи сердечні,
тут — під ребром і тут, на кисті, — відгук.
І візій, і думок боюсь — опори
не маю я, гачка нема. Давно вже
я вірив у захмарного старого,
що місце мав між привидів святих.
А потім у спустошувальні книги
я кинувся. Є книги, як пожежі...
Згоріло все. Я був один. Тягнуло
пустельно-чорним згарищем вагання, —
І ось, в диму, ти, Гонвіле, з'явився —
напружений, важкий і головатий,
в пронизливо-сліпучому пенсне,
з розірваною жабою в долоні...
Ти щипчиками витягнув за вузол
мої сліпі думки, що позлипались,
розплутав їх, — й страшною простотою
мій сумнів давній замінив... Наука
мені рекла: "от-світ" — і я побачив
грудки землі у просторі безмежнім —
грудки червиві, в колі обертання,
де цвіллю, а де й памороззю вкриті...
І стало враз життя від простоти
ускладненим. По айсбергу неначе
я ковзався. І світові здогадки —
всі, стародавні і нові, — про цілі,
про сутність суцього, — усі пощезли
під висновком твоїм непересічним:
нема мети і сенсу; а між тим
я потай знав, що є вони! Півроку
так мучусь я. Бувають, правда, ранки
прозорі і захоплено-природні,
коли душа моя — підкидьок кволий,

від сонця і рожевіє й сміється,
і матері безвісній вибачає...
Та, з темрявою, хворість страховинна
мене ураз охоплює і душить:
посеред жаху й гупотіння ночі
гублюся я; й жахаюся не тільки
нерозуміння, — чую голос страху,
і він шепоче: ще одне зусилля —
і все я втямлю... Гонвіл, жінку ти
свою кохав?

ГОНВІЛ.

Неголосним коханням,
неголосним, мій друже, та глибоким...
Чого ж мене питаєш?

ЕДМОНД.

Так. Не знаю...

Даруй мені... Адже ж не слід про мертвих
нагадувати... Про що ми говорили?
О так, — про мій недуг: боюся я
вже існувати... Хворість незвичайна,
нестерпна, і ознаки ось її —
запаморочення, туга й лихоманка.
Вона веде до божевілля. Ліки,
одначе, є. Прості, їй-богу. Гонвіл,
я вирішив померти.

ГОНВІЛ.

Добре. Як же

померти забажалось?

ЕДМОНД.

Дай цикути.

ГОНВІЛ.

Жартуєш?

ЕДМОНД.

Там, в стіні, там, на полиці,
За чорною запоною, — я знаю, —
стоять, блищать по вінця повні склянки,
мов райдужні віконечка у вічність...

ГОНВІЛ.

...Чи в порожнечу. Стій, Едмонд. Послухай, —
адже ж кохав когось ти в цьому світі?
А чи тебе кохання ошукало?

ЕДМОНД.

Ах, Гонвіле, ти знаєш!.. Друзі всі
дивуються й сміються наді мною,
Як нібито каштани, що цвітуть,
сміються над жалобним кипарисом.

ГОНВІЛ.

В майбутньому ж... Як знати? На розтоці...
невмисно... А у тебе є товариш, —
поет: хай скаже він тобі, як щемно
до жінки, що замислилась, схилитись,
лежати з нею поряд й марить — десть
у Венеції, коли у небо ночі
пливе канал срібlistим ряботинням
і, обережно, чорний гриф гондоли
черкне обличчя місяця...

ЕДМОНД.

Це правда,

в Італії бував ти, саме звідти
привіз —

ГОНВІЛ.

— дружину...

ЕДМОНД.

Ні, — казкові смерті,
що грають в самоцвітах порожнистих...
Я, Гонвіл, жду... Чого ж ти оком зизиш,
І морщиш лоб великий? Так, — я жду,
дай відповідь! Хутчій!

ГОНВІЛ.

От безтурботний!
Бо перед тим, як друга отруїть,
я маю дещо зважити — ти згоден?

ЕДМОНД.

Але ж ми вище дружби — і одне
шануємо: простої думки потяг...
О! Проясніло... Отже, як?

ГОНВІЛ.

Гаразд,

я згоджуюся, згоджуюсь... Та ставлю
умову: ти повинен вжити трунок
ось тут, де я. Бо хочу розчерк смерті
помітити в твоїх очах. Сам знаєш,
який твій друг: він, як дослідник Пліній,
дивитись міг у виразку роздерту
Везувію, допоки з підземелля
вогнений гній шипів і наступав...

ЕДМОНД.

Чекай... Та тільки...

ГОНВІЛ.

Може, ти боїшся,
що смерть твою зі смертю... Стелли зв'яжуть.

ЕДМОНД.

Ні, — я про тебе думав. От що! Дай-но
чорнил, паперу. Все простіше.

(Пише)

Чуєш,
рипить перо, немовби на папір
гуляти вийшла смерть стара...

ГОНВІЛ.

Одначе!

Веселий ти...

ЕДМОНД.

Адже ж свою свободу
підписую... Ну от... Скінчив я. Гонвіл,
читай.

ГОНВІЛ.

(читає про себе).
"Вмираю... трунок... сам узяв...
сам випив". Так.

ЕДМОНД.

Тепер давай; готовий...

ГОНВІЛ.

Не маю права стримувать тебе.
От — пляшечка. А в ній туманна спека,
мов ранок флорентійський... Тут стара
отрута. В чотирнадцятім столітті
її гарячим герцогам давали
й пухким старим у бархаті бузковім.
Лягай сюди. Так. Витягнись. Цикута
солодка й діє швидко, як любов.

ЕДМОНД.
Спасибі, друже... Жив я тихо, просто,
та от не пересилив страх буття...
Рятуюся у невідому галузь.
Давай мені; хутчіш...

ГОНВІЛ.
Едмонд, послухай, —
можливо, є у тебе таємниця,
яку б жадав перед самою смертю...

ЕДМОНД.
Я кваплюся, не муч мене...

ГОНВІЛ.
Так пий же!

ЕДМОНД.
Прощай. Затим — плащем мене покриєш.

ДІЯ ДРУГА

Та ж кімната. Проминуло всього декілька миттєвостей.

ЕДМОНД.

Смерть... Певно — смерть. Оце ось — смерть...

(повільно підводиться) В тумані
тремтить рум'яна пляма... А інакше
не може бути... Й що мене ятрило
ще за життя? Тепер видніше пляма.

Ах! Це, мабуть, провалля вогняне
каміна... Так, — і відблиски літають.

А там в кутку — у невиразнім кріслі —
хто там сидить, ледь вражений мигтінням?

Пудовий обрис лоба наперед;
щетинки у брові стирчать; і вузол
змійних жил на скроні кам'яний...

Та годі! Впізнаю! Та це ж...

ЛЮДИНА В КРІСЛІ.

...Відлуння

твоїх думок досмертних...

ЕДМОНД.

Гонвіл, Гонвіл, —

Та як же це? Як можеш бути тут, —
Зі мною, в смерті? Як же так?..

ГОНВІЛ.

Мій образ

продовжив ти думками за межу
земного. От і все.

ЕДМОНД.

Та як же, Гонвіл:

кімната ось... Все знаю в ній... Ось — череп
на фоліанті; заспиртована змія,
ось — скарабеї в ящику скляному,
Ось бризки зорь на склі, — а за вікном, —
чу! Чуєш, — б'ють над містом цим зубчастим
близькі і геть віддалені куранти;
скликаються, — і падає на дно
свічадове червінець за червінцем...
Знайомий дзвін... І я немов той самий, —
Лиш часом тільки неясні тумани
повз очі йдуть... Але я чітко бачу
свої тоненькі руки, плащ і складки
на ньому, — й навіть, от — діра: у хвіртку
проходив я, — і квітку зачепив
чавунну на стеблі решітки... Дивно, —
усе те ж саме...

ГОНВІЛ.

Прагнення уявне,

Едмонде ...Плаваючий відгук...

ЕДМОНД.

Так!

Я починаю тямити... Стривай же,
стривай, я сам...

ГОНВІЛ.

...Життя — то вершник. Лине.

Він любить рух зі свистом. Та ураз
дорога уривається. Він з краю
проскакує у порожнечу. Слухай,
уважно слухай. Він — стрибок у простір,
над прірвою, — але нема падіння,
нема безодні! Прагнення триває,
несе його, ошукує; а ноги
іще пружке шукають стремено,
поперед себе очі бачать небо
знайоме. Він у просторі самотній,

шлях перетято... Ця ось мить, — затям,
оця ось мить. Вона іде за гранню
земного остаточного буття:
життя — в галоп, лице шмагала грива,
у душу вітер дув — та шлях у прірву
урвався вмить, і чим життя пишніш,
тим кінь сильніше...

ЕДМОНД.

Тим чіткіше й довше
свист в пустоті, і прагнення свободи,
не зрізане фатальним крутояром, —
так, втямив я... Та прірва, як же прірва?

ГОНВІЛ.

Падіння неминуче. Ти раптово
відчуєш попід серцем пустоту,
що ссе тебе, і, закрутившись, згине
твій світ уявний. Швидше утішайся
тим, що узяв з собою за межу.
Усе, що знав, що пам'ятав земного,
навколо тебе в русі за земними
законами, знайомими тобі.
Адже ти чув: поранений, при тямі,
одірвану геть руку відчуває
і пальцями уявними ворушить?
Так мисль твоя живе ще, і прямує, —
хоча ти труп: лежиш, плащем покритий;
прийшли сюди; юрмляться і зітхають;
і щелепи мерцю до купи зводять...
А може бути, більший строк минув:
адже ти поза часом... Може бути,
на цвинтарі твій Гонвіл зизить мовчки
на камінь стертий з іменем твоїм.
Ти там, під ним, в землі живій, родючій;
вуста гниють, і лопаються м'язи,
і в тріщинах, в глибокій чорній слизі
рояться, шарудять масні лічинки...
Яка різниця? А твоя уява,

утоплена у пам'яті і звичці,
ще творить. Так цінує же мить оцю
і вдячним будь розгону поривання...

ЕДМОНД.

Мені спокійно... Легко. Я тепер
що-небудь знаю, — достеменно знаю:
мене нема. Скажи, моє видіння,
якщо я із кімнати оцієї —
стій! Сам скажу: куранти наспівали:
все буде те ж — зустріну я людей,
знайомих вже. Побачу знов ті ж самі
будиночки із цегли, і провулки,
лотки суботні, певна річ, на площі
і дзигарі на ратуші. Впізнаю
ліпну величну браму; там, де отвір —
широкий двір, поділений рівненько
квадратами газону; а у центрі
фонтан співучий в кам'яній оправі,
а на стіні пергаментній навкруг
узор плюща; а далі — знову арка,
і в небі стріли сірого собору,
і крокуси вздовж ільмових алей,
і над вузькою річкою-смарагдом
опуклі віадуки, — все впізнаю, —
а в тих місцях, що бачив я не часто —
чи зовсім не помічених — тумани,
там пропуск буде, як на давніх мапах,
де там і сям пояснення є: terra
incognita. Скажи-но, а померлих
я можу бачить?

ГОНВІЛ.

Ні. Ти тільки можеш
метикувати, зіставляти дії
звичайні, зрозумілі, і підсильні, —
адже примар ти не стрічав на світі...
Скажи, кого б ти викликать волів?

ЕДМОНД.

Не знаю...

ГОНВІЛ.

Ти... подумай...

ЕДМОНД.

Гонвіл, Гонвіл,

пригадую... щось ніби відбувалось
нестерпне, невиразне...

Почекай-но,

почну я обережно, потихеньку, —
я вдома був, — прийшли до мене друзі,
в дубову стелю упирався дим
і обертвся тихо і повільно.
Дрібниці пам'ятаю всі: вино
іспанське мутно й тепло так шаріло.
Чекай... Ще хтось зображував детально,
як далєбі він дуже спритно бив
рукою м'яч об стінку з кругляку;
а інший сіяв мертві зауваги
про книги, що прочитані, і цифри,
що завчені, ти жовчно стиснув рот,
коли зайшов мій третій гість, — вродливець
кривий, — а поруч з ним ведмедик свійський
московський, — й звір важкими ланцюгами
не заgrimів, в цей час його господар
на стіл оперся ліктями й притиснув
до теплих скронь мережані манжети,
виплакував сонет про кипариси.
Зажди... А що ж бо далі? Так, убіг
іще один, — товстун із ластовинням —
і повідомив пошепки з кривлянням
таємним... Так, згадав усе! Я линув
як тінь, як сон, провулками нічними
сюди, де ти... І зникла... Як же так?..
...вона завжди вдягала темне. Стелла...
...ім'я мигтюче в темній круговерті,
життя мого безсоння...

ГОНВІЛ.

Ви обое

кохалися?...

ЕДМОНД.

Не знаю, чи було це
коханням чи шаленство крил шумливих...
Я зоресяйний свій ідіотизм,
як злого і пронижливого бога
від тебе й іновірців — приховавав.
Коли бувало в театральній тиші
ти малював крилатим рукавом
тонкий скелет на грифелі рипучім,
і я дививсь на голову твою —
важку і величезну, ніби ноша
Атланта, — дуже дивно, думав я,
що ти мою бурхливу таємницю
не можеш знати... Вмер я — і я з собою
поніс її. Ти так і не спізнав...

ГОНВІЛ.

Як почалось?..

ЕДМОНД.

Не знаю. Кожен вечір
я йшов до тебе. І палив і слухав,
чекав і нидів, — й Стелла пропливала
кімнатою і знову поверталась
до себе круто сходами наверх,
а зрідка в кут із книжкою сідала,
і пильність ілюзорною була
в її мовчанні. Ти ж, біля каміна,
зворушливо так пальцями хрустів,
у чомусь переконував, — Systema
Naturae сухо засудив... Я слухав.
Вона в кутку читала, і коли
сторінку проминала, то у серці
моїм злітала блискавка... А потім,

вже вдома, перед дзеркалом туманним
собі я довго в очі заглядав,
вишукував карбовану подобу...
Відтак свічу, втомившись, задував,
й до ранку знов верзлося мені в бурях
і сріберних, і чорних сонних візій
її обличчя схилене й повіки
важкі; її волосся, певна річ —
глибоке і гладеньке, ніби тіні
в ніч місячну; їх проділ розділяв,
як промінь тьмянний, брови вгору пнулись
до двох хмарин, приклеєних до скронь...
Ти, Гонвіле, в полон узяв мій розум;
виразно так і холодно. А він же, —
Він переповнив душу вічним світлом
і жахом неймовірним... А скажи-но,
чи ти дивився, часом, довго-довго
у небо опівнічне? Чи не правда,
нема нічого зорь страшніше...

ГОНВІЛ.

Мабуть,
продовжуй знов. Про що ви говорили?

ЕДМОНД.

...Ми говорили мало... Я боявся
із нею говорити. Вона мала
співуче-дивний голос. Звук англійський
в її устах слабшав невиразно.
Слова незрячі плавали між нами,
мов кораблі в тумані... І неспокій
в мені зростав... Душа вкривалась цвіллю:
там прірви розчинялись сяйвом віч...
Мені нестерпно солодко і страшно
бувало з нею, Стелла про це знала.
Як пояснити страх мій і видіння?
Я гомін чув небачених світів
у кожнім її русі. Відчував
в її словах я подих таїни,

і лемент, і заломлювані руки
богів незнаних! Гамірно і гучно
було тут, Гонвіле, в кімнаті цій,
хоча і чув ти шкряботіння миші
за шафою і як хвилини косить
рух маятника... Відаєш, коли
виходив звідси я, то відчував я
раптове необмежене мовчання,
як після приголомшливої бурі!..

ГОНВІЛ.

Поквап, прошу я, спогад свій солодкий,
ЕДМОНДЕ. Хто зна, може, в цю ось мить
твій потяг до життя навік урветься, —
і зникнеш ти і я — твій сон — з тобою.
Поквапся, Випадкове все відкинь,
згадай про найсолодше. Як зізнався?
І чим усе скінчилось?

ЕДМОНД.

Це було
біля вікна. Пригадую, ти вийшов
з помешкання. Я раму розхитав,
і скло у ніч в зітханні повернулось.
Було все небо зорями омите,
і в кам'яному сивому провулку,
ридаючи, злітала тишина.
І от в повільній млості відчуваю,
що ніби хтось позаду став. Набралась
душа припливом шуму, голосами
могутніми. Я обернувся. Близько
стояла Стелла. Дико і прозоро
її зіниці у мої дивились, —
не відаю, — були це справді очі
чи вічність непокрита... А вікно
за нами стукнуло, немов од вітру...
Здалось мені, що ставши з нею поряд,
гігантські крила ми порозправляли,
і ось кінці серпастих крил єднання —

палахкотіли здвоєні кінці —
зійшлись на мить... Ти розумієш, — зразу
відринув світ; злетіли ми; зітхали
у небі неймовірному, — та раптом
вона єдиним порухом повік
урвала наш політ. І відчинились
зрадливі двері, випустивши світло,
і зачинились... Я вкляк в тремтінні
розірваного неба, — все дзвеніло,
дзвеніло...

ГОНВІЛ.

Так? Усе, що відбувалось,
один лиш погляд?

ЕДМОНД.

Коли б він тривав,
душа б померла. Так, мій друже, так, —
єдиний погляд. То було востаннє.
Ти пам'ятаєш — вибіг я з будинку,
а ти з вікна кричав мені услід.
Півночі містом як примара марив,
із зорями простими говорив...
Усе пройшло. Не витримав життя я
і ось тепер...

ГОНВІЛ.

Достатньо!

ЕДМОНД.

...я за гранню
тепер, — і все, що бачу...

ГОНВІЛ.

Я сказав:
достатньо!

ЕДМОНД.

Гонвіл, що з тобою...

ГОНВІЛ.

Довго

тебе я мучив — вже мені набридло...

Ти, певне, збожеволів би, коли
продовжив би я жарти... Не отруту
ти випив — це був розчин нешкідливий:
він, правда, викликає певну слабкість
і коливає ті нитки чутливі,
що мозок твій еднають із очима, —
та він не шкодить... Бачу, ти смієшся?
Щасливий я, що досвід мій тобі
сподобався...

ЕДМОНД.

Ах, любий Гонвіл, — як же,
подумай, не сміятися? Бо — це
я зараз сам вигадую, один!
І грає моя мисль, і в'яже вільно
складну мережку із життєвих явищ
і з випадків раптових, — та можливих,
можливих, Гонвіл!

ГОНВІЛ.

Мариш ти... Вставай!

Не думав я... Мов дівчина піддався...
Повір, — живий ти, ніби я, і вдвічі
живіший...

ЕДМОНД.

Так! Інакше бути не може!
Влетівши в смерть, живі мої думки
здобути прагнуть міцність і підпору, —
пояснення земне... І далі, далі,
я слухаю...

ГОНВІЛ.

Отямся! Забаганку
я мав, щоб ти спіткнувся; й розум, волю
доклав я... Але спершу не вдавалось, —
вже думав: "У Мілані мій учитель
у кажана видлубав два ока —
і відпускав — і все ж він при польоті
не зачепив ниток усіх найтонших,
розвішаних в кімнаті: може бути,
і він мої нитки обійде". Ні!
Ускочив, ти заплутався!..

ЕДМОНД.

Я знаю,
я знаю все, що скажеш! Розпізнати,
зганьбити диво — мозок ухвалив.
Але чекай... у чому ціль обману?
А, зрозумів! Допитлива підозра
ховалася за маскою зі скла...
Ні, — подивись, як вигадав майстерно!
Напій той був цикутою насправді,
і я в труні, і все навкруг — видіння, —
але думки мої наполягають —
ні, — нешкідлива суміш! А потрібна,
щоб таємницю ти свою відкрив.
Живий ти, — смерть, отрута — все омана...

ГОНВІЛ.

...А що, коли скажу тобі, що Стелла
не мертва?

ЕДМОНД.

Так! Оце він — той щабель
первісний... Ти підступною брехнею
в кохання правду вирвати волів.
Підісланий був той, рудий, знайомий,
мені навіяв ти — чужий кінець,
а потім — мій, — щоб я проговорився.

Усе, — кінець: поновлений детально
з припущень вірогідних, хитромудрих
здогадок, з протилежних варіантів
знайомий світ... Достатньо, все облиш, —
ти все одно не зможеш довести,
що я не вмер і що мій співрозмовник
не привид. Знай, — допоки вічний простір
долає мужній вершник, — викликаю
видіння усілякі. На могилу
скидають квіт затінені каштани.
Лежу я під зелом. Напнувши ребра,
та мозок мій, і сон мій замогильний
і творить ще, і дихає, й живе.
Зажди, куди ж це ти?

ГОНВІЛ.

А зараз ось
побачиш...

(Відчиняє двері на сходи і кличе)

Стелла!..

ЕДМОНД.

Ні... Не треба... Слухай...
мені чомусь... страхітливо... Не клич!
Не смій! Не хочу я!..

ГОНВІЛ.

Пусти, — рукав
урвеш... От божевільний, справді...
(кличе) Стелла!
А, чуєш: вниз по сходах легко йде,
летить, шурхоче...

ЕДМОНД.

Вхід закрий-но! Прошу!

Ах, не впускай. Подумати дай... Страшно...

Перечасуй, не уривай польоту, —

бо це і є... кінець падіння...

ГОНВІЛ.

Стелла!

Іди вже...

ЗАВІСА